

7. Русское православие : веки истории / [Щапов Я. Н., Сахаров А. М., Зимин А. А. и др.] под ред. А. И. Клибанова. – М. : Политиздат, 1989. – 720 с.
8. Шугальова І. М. Економічне забезпечення православного духовенства України в модерну добу / Інна Михайлівна Шугальова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 78–82.
9. Балухтіна О. М. Приватне особисте землеволодіння духовних осіб Півдня України в 1877–1905 рр. / Олена Миколаївна Балухтіна // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Вип. XXXII. – С. 179–186.
10. Сухарев М. В. Економічне становище православної церкви в Криму і Північній Таврії в кінці XVIII – середині XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Сухарев Максим Володимирович. – Сімферополь, 2011. – 178 с.
11. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. 19. – Оп. 1. – Спр. 184.
12. Шугальова І. М. Зміни в адміністративному устрої православної церкви в Україні в другій половині XIX ст. : Дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Шугальова Інна Михайлівна. – Запоріжжя, 2005. – 226 с.
13. Потапова О. Б. Православне духовенство в суспільному житті України у 1917–1920 рр. : Дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Потапова Олена Богданівна. – К., 2010. – 235 с.
14. ДАЗО. – Ф. Р–316. – Оп. 3. – Спр. 89.
15. ДАЗО. – Ф. Р–526. – Оп. 1. – Спр. 3.

Игнатуша А. Н., Игнатуша Г. А. Изменения в экономическом положении религиозных общин Запорожского края (1913–1927 гг.)

Проанализированы изменения в экономическом положении православных религиозных общин Запорожского края в течение первого десятилетия советской власти. Показан характер этих изменений средствами микроистории и количественного анализа.

Ключевые слова: религиозные общины, государственная политика, экономическая деятельность, собственность, изменения.

Ignatusha O. M., Ignatusha G. O. Changes in economic situation of the religious communities of Zaporizhzhya region (1913–1927)

The changes in the economic situation of the Orthodox religious communities in Zaporizhzhya region during the first decade of Soviet power were analyzed. The nature of these changes by means of microhistory and quantitative analysis was shown.

Keywords: religious communities, public policy, economic activity, ownership, changes.

УДК 94(477):281.9“1917/1920”

О. Б. Потапова

ОРГАНІЗАЦІЯ БЛАГОДІЙНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВОСЛАВНИМ ДУХОВЕНСТВОМ УКРАЇНИ В 1917–1920 рр.

В статті розглядається діяльність православного духовенства України в 1917–1920 рр. Зроблено спробу виділити напрямки суспільно-важливої праці пастирів. Обґрунтовується думка, що православні священики і церковнослужителі відіграли помітну роль у збереженні принципів християнської моралі і суспільної рівноваги через організацію і здійснення благодійницької діяльності.

Ключові слова: православне духовенство, благодійництво, опікунські ради, притулки, сироти, військовополонені, біженці, богадільні.

Велику цінність для української спільноти має усвідомлення витоків і причин її сучасного соціокультурного стану. Закономірним результатом недостатності правової, політичної і економічної культури в Україні протягом ХХ століття став духовний занепад суспільства.

Відомо, що українська православна церква завжди брала активну участь як у державотворчих, так і в культурних процесах, а її незаперечна роль у цих сферах й у збереженні української ідентичності підтверджена багатомісячною історією. Тому одним з актуальних питань є вивчення ролі православного духовенства у формуванні загальнолюдських і національних цінностей українців. Загальнолюдські цінності в контексті даної теми розуміються нами як милосердя, щедрість та безкорисливість, які є суттєвою складовою національних традицій в особистому і громадському житті і проявляються через благодійницьку діяльність.

У радянській історіографії суспільна діяльність православного духовенства не розглядалась як така, адже було навішено ярлик контрреволюційності на будь-які його дії. У сучасній вітчизняній історіографії увага приділялась дослідженню ролі православного духовенства в житті українського суспільства до 1917 р. [1], у 20–30-ті роки ХХ ст. [2], окремим аспектам діяльності православного духовенства [3; 4] тощо. Вивчення наукової літератури щодо ролі православного духовенства в житті українського суспільства в 1917–1920 рр. свідчить про те, що науковці зробили суттєвий внесок у розвиток проблеми, але разом з тим, питання ролі православного духовенства в організації і здійсненні благодійницької діяльності в 1917–1920 рр. є мало дослідженим.

Автор статті має на меті проаналізувати діяльність православного духовенства в Україні, спрямовану на організацію і здійснення благодійності протягом 1917–1920 рр., а також дослідити роль духовенства у збереженні ним моральних устоїв суспільства тощо.

Перша світова війна показала кризу усіх сфер життєдіяльності суспільства в світі. В Російській імперії Лютнева революція 1917 р. послугувала перманентним джерелом суспільних трансформацій. Соціальні верстви по-різному сприйняли цю звістку. Не виключенням було і православне духовенство. Певний час воно знаходилося в оціпенінні, намагаючись зорієнтуватися в ситуації, адже тривалий історичний період знаходилося в залежності від царської влади. Згодом частина духовенства, переважно ієрархи, висловилися за підтримку старої влади, а парафіяльні священики (принаймні його свідомі частина) вирішили слідувати за новоствореним демократичним Тимчасовим урядом. Як розділилися думки духовенства з приводу подальших дій після лютого 1917 р. статистично відобразити важко, але з впевненістю можна зазначити, що частина низового духовенства прагнула змін у суспільстві. Тому період суспільно-політичної кризи був слушною можливістю для відновлення єдності пастирів і парафіян. У повній мірі це можна було здійснити через благодійницьку діяльність.

Для більш активного залучення громадян до благодійницьких акцій церква використовувала єпархіальні релігійні періодичні видання. На сторінках цих офіційних й водночас регіональних видань роз'яснювалася необхідність прояву християнських чеснот кожною людиною. Пастирі власним прикладом мали заохочувати парафіян до благодійництва.

Парафіяльне духовенство активно підтримало заходи держави, спрямовані на фінансову підтримку армії. Відводячи духовенству важливу роль у таких заходах, 29 березня 1917 р. на засіданні Синоду було прийнято рішення про сприяння з боку духовенства розповсюдженню «займу свободи 1917 року». Облігації цього займу було випущено згідно постанови Тимчасового уряду від 27 березня 1917 р. Позика «Заем Свободи» продовжувала діяти в Україні у перші місяці після Лютневої революції 1917 року [5]. За рахунок цих коштів уряд намагався вирішити проблеми із постачанням фронту. Тому духовенство мало пропагувати серед населення корисність даної акції.

Механізм проведення благодійницьких акцій був простим. На шпальтах церковних газет і в храмах під час проповідей заздалегідь повідомлялося про захід. На день акції місцевою владою могли плануватися інші культурні заходи з метою залучення якомога більшої кількості населення. Наприклад, у м. Чернігові 23 травня 1917 р. було організовано демонстрацію, учасниками якої стали представники державних і громадських організацій, учні, робітники тощо. Вдень у місті представники духовенства здійснили кухликовий збір. Ініціативу православного духовенства підхопили світські особи. Тому увечері в міському театрі було влаштовано виставу. Завершенням цього дійства став імпровізований аукціон, ініційований директором театру [6]. Тож поєднання активності духовенства і інтелігенції дали позитивний результат як у матеріальному вимірі, так і в духовному.

Парафіяльне духовенство через свій спосіб життя було більш наближеним до народу. Для населення священик був чи не єдиним радником і розрадником одночасно. Якщо пастир переймався проблемами храму і поведився відповідно до сану, то паства поважала його.

Свідченням небайдужого ставлення до виконання своїх обов'язків була діяльність окремих парафіяльних священиків. Саме так можна кваліфікувати дії священика О. Вешторта із с. Погребків Чернігівської єпархії. Аджі достатньо було з церковної кафедри під час проповіді оголосити про проведення позики і чекати результатів. Але панотець настільки відповідально поставився до виконання доручення, що завдяки його роз'яснювальній роботі сума коштів у Кролевецькому повітовому казначействі, яку передбачалося направити на військову позику, зросла з 10000 до 16000 крб. [7]. Цей факт говорить про те, що парафіяльне духовенство, принаймні частина його, мала серед населення авторитет. Одним з підтверджень цього є опублікована у Київських єпархіальних відомостях подяка єпархіального начальства священику та церковному старості м. Хабно Радомишльського повіту за збір золота на потреби держави [8].

Попри стереотипи, які сформувалися у суспільстві через повний контроль державою всіх сфер діяльності церкви, священно- і церковнослужителі часто проявляли особистий почин у справі добротності. Це значить, що священнослужителі виступали не тільки ініціаторами, а й безпосередніми організаторами у парафіях різноманітних благодійних зборів для потреб військових. Зокрема у Чернігівському церковно-суспільному віснику зазначалося, що прихожанки Св. Дмитріївської церкви с. Великої Карабути Маріупольського повіту Катеринославської єпархії на чолі із своїм священиком для фронту зібрали 195 золотих і срібних прикрас і монет, навіть наперсний священицький хрест, і багато срібних пряжок, хрестиків і інших жіночих прикрас, а також 2 срібних кубка. Все зібране було передано єпархіальному архієрею з клопотанням про використання їх для потреб фронту [9]. Жіночий ентузіазм, виражений у такий спосіб, свідчив про збереження довіри до служителів Бога і патріотичні почуття населення, які формувалися і підтримувалися парафіяльним духовенством.

Умови військового часу вимагали від духовенства напруженої роботи не тільки безпосередньо у церкві, але спонукали його зосередити увагу на організації добровільної допомоги воїнам, щоб підтримати їх морально і показати значущість боротьби за свободу співвітчизників і країни, підтримати патріотизм у військових частинах. Традиційною формою роботи пастирів у даному напрямку була організація виготовлення подарунків до великих релігійних свят і надсилання їх солдатам на фронт [10, с.69-70]. Оголошення про такі акції робилися завчасно у церквах і у різних закладах.

Населення позитивно ставилося до подібних заходів і намагалося зробити посильний внесок. За повідомленням Київської духовної Консисторії від різних закладів і приватних осіб губернії на цю акцію надійшло близько 2000 крб. [11, с.137-138], були надходження готовими речами, а також цукерки, чай і сухофрукти [12, с.158-160]. Цінним подарунком для фронту на третьому році виснажливої війни були продукти. Духовенство проявило ініціативу і в цій справі. Причт Покровської церкви слободи Смородьковка Куп'янського повіту Харківської єпархії зібрав вагон збіжжя і відправив на фронт для солдатів [13, арк.23].

В умовах війни світська влада ініціювала заснування різних приватних і громадських добродійних організацій, що мали за мету полегшення долі сімей воїнів. Поряд із світськими організаціями на ниві добродійності трудилися й православні священники.

Зі зміною влади в Україні – Української Центральної Ради, Гетьманату П.Скоропадського, Директорії УНР – умови для благодійницької діяльності як світських, так і релігійних організацій не змінилися. Ситуація ускладнювалась тим, що основна маса духовенства продовжувала підпорядковуватися св. Синоду – вищому органу Російської православної церкви у Москві. Тому у своїй діяльності православний клір керувався постановою св. Синоду від 20 липня 1914 р., де говорилося про негайне створення у всіх парафіях спеціальних опікунських рад для піклування про сім'ї солдат. Обов'язковими членами такої ради мали бути парафіяльний священник і церковний староста. Інших членів ради та її голову парафіяни обирали на зборах.

Фонди опікунств формувалися із державних коштів, добродійних внесків світських і духовних осіб. Духовенство Богодухівського округу Харківської єпархії, проявивши власну ініціативу, відраховувало в опікунський фонд 2% із церковних і 2% із власних сум. За перше півріччя революційного року було зібрано близько 2 780 крб. для 1710 найбідніших солдаток і їхніх родин [13, арк.23].

Допомога опікунських рад і церков, не дивлячись на скрутне економічне становище видавалась регулярно і у сукупності з державними видатками давала можливість родинам фронтовиків не жебракувати. Наприклад, причт Олексіївської церкви м.Мена, що входила до складу Чернігівської єпархії, у 1918 р. щомісяця видавав родинам фронтовиків допомогу у сумі близько 30 крб. [14, арк.67 зв.].

Для інвалідів-фронтовиків організувалися притулки, де вони могли опанувати професію. Так, голова Харківського відділу Товариства допомоги постраждалим на війні солдатам та їх родинам зверталася на початку квітня 1917 р. до архієпископа Харківського і Охтирського Антонія (Храповицького) за дозволом провести кухликовий збір по всіх церквах єпархії 8 і 9 травня. Звернення було викликане нагальною потребою в коштах на утримання відкритого у 1915 р. притулку для 50 інвалідів, при якому працювали навчальні ремісничі майстерні. Потребував матеріальної допомоги і притулок для 30 дітей-сиріт загиблих на війні солдат, відкритий наприкінці 1916 р. Парафіяльне духовенство Харківської єпархії разом з населенням відгукнулося на заклик про допомогу, зібравши 658,36 крб. для потреб названих закладів [14, арк.1,44].

У жовтні 1918 р. парафіяни дев'яти церков Канівського повіту Київської єпархії на чолі зі своїми пастирями зібрали для скалічених воїнів 85 крб. допомоги [15, арк.1-9]. А духовенство цієї єпархії у січні 1919 р., у скрутну годину для всього українського суспільства, організувало тритижневі збори коштів по всіх церквах єпархії на потреби Всеукраїнського союзу скалічених воїнів. Ці збори дали близько 1325 крб. для вирішення нагальних питань союзу [15, арк.1,2,4,5,7,8,10,11-15,17,19,21-24, 26-28, 31]. Суми незначні, якщо зважувати ще й на інфляцію, що була в державі, та сам факт небайдужого ставлення населення до проблем своїх ближніх говорить про дієвість методу особистого прикладу духовенства.

Церкви і монастирі надавали всіляку підтримку лазаретам, які були організовані Товариством Червоного Хреста. У єпархіальних містах України існували представництва цього товариства. «Чернігівський вісник» зокрема повідомляв про пожертвування єпархіальним начальством місцевій общині Червоного Хреста полотна для пошиття білизни пораненим і хворим воїнам, які знаходилися на лікуванні в місцевому евакуаційному лазареті [16]. У Катеринославській єпархії завдяки активній діяльності духовенства на лікування поранених і хворих воїнів було зібрано близько 17 900 крб. [17, арк.21]. З архівних матеріалів стало відомо, що найбільше коштів жертвувалося саме на Російське Товариство Червоного Хреста [18, арк. 18 зв.-19, 21 зв-23].

Благодійність, яка була викликана війною, як серед пересічних громадян, так і серед духовенства, з часу оголошення революції, стала зменшуватись. Це було пов'язане з тим, що новий уряд став відпускати більше коштів із державної казни на допомогу сім'ям солдат. Наприклад, наприкінці 1917 р. благодійницькі акції майже повністю припинилися в м.Харкові і значно зменшилися у повітах. Часто солдати, отримуючи регулярно матеріальну допомогу від держави і від суспільства, починали займатися марнотратством. Односельці, спостерігаючи такі явища, відмовлялися від участі у церковних зборах [13, арк.22 зв.]. Це призвело до того, що збори коштів втратили свою популярність і не давали очікуваних результатів.

Велике занепокоєння викликала доля дітей загиблих на війні воїнів та інвалідів. У 1917 р. в межах колишньої Російської імперії дітей-сиріт та дітей, чії батьки повернулися з поля бою інвалідами, нараховувалося близько півтора мільйона. Опіку солдатських сиріт було започатковано Положенням Синоду від 19 грудня 1914 р., яке містило звернення до православних монастирів, особливо жіночих, створювати притулки, де діти могли б здобути початкову освіту. Зазвичай, у таких притулках при монастирях утримувалась невелика кількість дітей. Відомо, що в 1917 р. при Києво-Печерській лаврі діяв один з найбільших таких притулків, в якому знаходилося 49 хлопчиків і 27 дівчаток [19, арк.3-4зв].

Для відкриття і утримання подібних притулків потрібні були кошти. Вільних коштів церква не мала. Самочинно, без дозволу єпархіального начальства, проводити збори коштів в усій парафії духовенству не дозволялося. Тому громадські організації чи релігійні інституції завчасно зверталися до єпархіального архієрея за дозволом з тим, щоб напередодні або в день великого релігійного свята провести збір коштів із зазначенням мети заходу.

Збори проводилися в храмах, що знаходилися при закладах відомства Міністерства народної освіти. Зокрема, попечителям учбових округів повідомлялося про дозвіл міністерського начальства провести церковний збір з 18 по 25 березня (Великодній Піст) 1917 р., який влаштовувався Романівським комітетом для справи догляду дітей воїнів, що загинули на війні [20, арк.25; 21, с.12-13]. Синодом також було дозволено братству Білого Хреста провести 21 листопада цього ж року церковний збір в усіх церквах, кошти

від якого мали піти на виховання сиріт вбитих і поранених солдат. Коштів від одноразового збору не вистачило для реалізації поставленого завдання, тому збори пожертвувань проводилися цим братством періодично. Наскільки вони були регулярними виявити не вдалося, але в архівних джерелах міститься інформація, що говорить про продовження цих акцій і суми зібраних коштів [18, арк.15зв.-16]. Крім того окремими статтями записані гроші на утримання землеробських притулків для дітей загиблих солдат та інвалідів [18, арк.3зв.-4, 7зв.-8, 20зв.-21]. З ініціативи духовенства у Київській єпархії наприкінці лютого 1919 р. на користь товариства Білого Хреста було зібрано близько 200 крб. [22, арк.1].

Діяльність православних священників і церковнослужителів не обмежувалась тільки підтримкою ініціативи громадських організацій. На XXXI Київському єпархіальному з'їзді було вирішено асигнувати 25 000 крб. на побудову притулку у Межигірському монастирі для дітей воїнів [23, с.97]. Для потреб дитячого притулку, влаштованого у Покровському жіночому монастирі, всі інші осередки чернечого життя Київської єпархії сплачували внески, яких у лютому 1919 р. нараховувалось близько 400 грн. [22, арк.1; 24, арк.66 зв.]. Настоятелька монастиря, ігуменя Софія у 1917 р. попиклувалася про створення для дітей «сільськогосподарської з правилами ведення домашнього господарства школи» [24, арк.80].

Зібрання духовенства і громадян Старобільського повіту Харківської єпархії постановили 27 квітня 1917 р. про зняття срібного дзвону з дзвіниці кафедрального собору і відправки його на монетний двір з метою направити кошти, виручені за матеріал, на влаштування і утримання притулків для дітей солдатів Харківської губернії [25, арк.26].

Проте священник М. Матвєєнко, наш сучасник, пояснює цей крок духовенства і мирян ейфорією від подій, що відбувалися в Україні. І, з невласливою для його сану байдужістю, він ніяким чином не відреагував на нагальні потреби в коштах для влаштування дітей воїнів [26, с.35]. Така оцінка вчинку кліру і мирян з Харківщини нашим сучасником викликає подив, адже він виступає прихильником збереження речей, а не людських доль.

Для того, щоб діти не стали заручниками військово-політичної ситуації, духовенство ініціювало створення «Товариства для надання дітям скалічених і загиблих воїнів, а також дітям, постраждалим від війни, професійної освіти», осередки якого працювали і в Україні [27, с.328-330]. Набуття професії дітьми полегшувало їх соціальну адаптацію і сприяло формуванню як особистостей.

Схожу мету переслідувало духовенство першого округу Богодухівського повіту, підтримуючи на власний рахунок ремісничий притулок для 45 дітей загиблих воїнів. У цьому притулку їх навчали теслярській, шевській та башмачній справам. Більше того, духовенство цього округу взяло на себе відповідальність за утримання раніше відкритого притулку для 30 дівчат, сиріт військових, де їх навчали рукоділля [13, арк.23].

Православне духовенство України продовжувало опікуватися проблемами влаштування сиріт, відгукнувшись проведенням зборів коштів по церквах [28, с.343-344] і жертвуючи власні заощадження. Привертають увагу вчинки окремих представників духовенства. Священник Михайло Васильківський звернувся до Харківської духовної консисторії з проханням прийняти від нього внесок за книжкою ощадної каси в сумі 10 400 крб. і передати до правління сирітського притулку з тим, щоб відсотки з пожертвованого капіталу надходили до церкви на свічки, на платню священнику і 400 крб. на користь Харківського Амвросієвського притулку [29, арк.37].

Настоятель Клімівського монастиря, що на Чернігівщині, ігумен Нектарій у 1918 р. надіслав дві чотирьохвідсоткові ренти (прибуток, який регулярно отримується на капітал) загальною сумою 200 крб. на утримання землеробських притулків для дітей воїнів при Василівському жіночому училищі, при Лялицькому палаці, що знаходився у Суразькому повіті Чернігівської єпархії [18, арк.31 зв.-32]. Зрозуміло, що названі окремі суми не вирішували піднятої проблеми. Але наведені приклади і їх географія дають підстави стверджувати, що аналогічні добродійні вчинки були притаманними православним священникам.

Не залишалась поза увагою панотців і пересічного українського населення доля військовополонених. Піклування про них також реалізовувалося через різноманітні збори коштів на їх підтримку. У Київській єпархії 21 і 22 травня 1917 р. було проведено збір коштів на потреби військовополонених. До цієї акції приєдналося католицьке і мусульманське духовенство, київська хоральна синагога, а також пересічні громадяни. Загальними зусиллями було зібрано 6 406, 34 крб. [30, с.314]. У порівнянні із сумами окремо взятих кухликівих і гаманцевих зборів у церквах це – достатньо велика сума, що говорить про чуйне ставлення українців до своїх захисників, особливо коли вони опинилися у полоні. У Чернігівській духовній консисторії на потреби військовополонених за три місяці 1918 р. було зібрано близько 385 крб. [18, арк.17 зв.-18]. Київська духовна консисторія наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. збрала, але не змогла використати за призначенням майже 765 крб. [22, арк.1], оскільки за наказом Комісара з ліквідації колишнього Міністерства культів Мазуркевича вона припиняла свою діяльність з 1 березня 1919 р. [22, арк.13].

В умовах військового часу, коли західна частина українських земель – Холмщина і Волинь – була плацдармом бойових операцій, масового характеру набрала стихійна міграція українського населення на схід. За даними Г. Надтоки, до початку 1916 р. із західних областей кордон Російської імперії перетнуло близько 200 000 біженців [31, с.204; 32].

В Україні для влаштування переселенців почали створюватися губернські та повітові центри. Відомо, що представники духовенства очолили таку єпархіальну установу на Полтавщині, а на Поділлі пастирі увійшли до складу окружної ради. Прикарпатський комітет першим асигнував на потреби біженців близько 100 000 крб. [31, с.204-205].

Розв'язання питання матеріального забезпечення біженців не вичерпувало проблем, які виникли в єпархіях з появою там біженців. Харківський архієпископ дав вичерпну характеристику ситуації на місцях,

зазначивши, що чисельні приходи були вражені «моральним сум'яттям» і «втратою благочестя» [31, с.206]. У нього були підстави для цього, адже Харківська губернія була переповнена біженцями. Якщо кількість населення губерніального міста в 1916 р. складала 352,3 тис. осіб, то біженці склали більшу частину населення (близько 17 % від кількості населення). У межах єпархіального міста зосереджувалось 36,9 тис. біженців, а у приміських районах – 12,6 тис. [33, с.248].

Для координації дій з влаштування побуту біженців та збору коштів для них у єпархіях влаштовувались спеціальні комітети. З метою покращення умов існування біженців на нових місцях комітети сприяли побудові притулків для них. Кошти надходили як від громадських об'єднань, так і з сум Духовних консисторій, зібраних на утримання церков, лазаретів для духовенства тощо [18, арк.18 зв.-19; 23, с.92-93]. Наприклад, у день Покрова Пресвятої Богородиці, у жовтні 1917 р., по єпархіях України мав бути проведений збір пожертвувань на потреби переселенців до Зауральських єпархій [34, с.227; 35, с.11].

Для адаптації біженців на нових територіях у першій половині 1917 р. опікунська рада Ново-Слов'янської слободи допомагала солдатам і біженцям [33, с.248]. З огляду на це духовенство на чолі з протоієреєм О.Станіславським на власні кошти відкрило в м.Богодухові для них притулок [13, арк.23].

Переселенці підтримувалися коштами, які духовенство могло зібрати у парафіях. Зокрема Волинська духовна консисторія оголосила на Зелену неділю, 21 травня 1917 р., збір пожертвувань на побудову церков у переселенських парафіях Сибірських єпархій [36]. Разом з тим, духовенство не полишало без уваги місцеве населення єпархій, яке потребувало його допомоги.

Відомо, що при монастирях і церквах здавна організовували притулки (давня назва – богадільні). Богадільні – це благодійні установи для інвалідів, убогих, непрацездатних, старих людей. Зазвичай у цих закладах доглядали за 10-30 особами. Спочатку притулки існували виключно на пожертвування й у них доглядали церковнослужителів і членів їх сімей. Наприкінці XVIII ст. богадільні при православних церквах були підпорядковані Приказу громадського догляду і ними стала опікуватися держава. Розподілу за конфесіями у цих закладах тоді не було. Велика кількість осіб, які потребували догляду, утримувалися в притулках, влаштованих приватними особами, станомо-корпоративними товариствами і парафіяльними общинами. Майже у всіх богадільнях діяли домові церкви. З середини XIX ст. стали знову виникати парафіяльні та відкривалися єпархіальні богадільні, які мали залучати до справи благодійності якомога більшу кількість населення. Таким чином держава намагалася власне за рахунок парафіян полегшити існування соціально незахищених категорій населення.

За розпорядженням вищого церковного керівництва парафіяльні священики займалися організацією богадільень, лазаретів, проводили різноманітні збори пожертвувань на вирішення нагальних потреб бідних категорій населення. У Харківській єпархії при монастирях і церквах діяло 14 богадільень, де утримувалась 221 особа [37, арк.45 зв.; 13, арк.11-12]; у Чернігівській єпархії діяло 10 богадільень, де утримувалося 76 осіб, що потребували піклування [38, арк.40]. На Катеринославщині при 1 монастирі державою фінансувалося утримання 41 особи, що потребувала догляду. При церквах за допомогою приватних благодійників і державних асигнувань вдалося організувати і забезпечувати діяльність 2 богадільень на 410 осіб [39, арк.21].

Додаткові кошти для забезпечення діяльності богадільень священикослужителі збирали через запровадження у парафіяльних храмах особливих кухлів. Наприклад, в Олексіївській церкві м.Мена Сосницького повіту Чернігівської єпархії у 1917 р. таким чином було зібрано для існуючої при церкві богадільні близько 800 крб. і білетами – 3 184 крб. 23 коп., а протягом 1918 р.(чотири місяці взагалі не було надходжень) до спеціального кухля, встановленого в церкві, надійшло 1023 крб.[40, арк.27 зв., 29 зв.].

Іншим джерелом утримання притулків можна вважати платню за оренду організованих церквою прибуткових місць. Так, вищезазвана Олексіївська церква м.Мена протягом 1918 р. отримала орендної платні за кам'яну крамницю і половину кам'яного будинку близько 550 крб. для богадільні і для потреб останньої мала сарай з дахом, критим залізом, на власній церковній землі [41, арк.57 зв.]. Кількість коштів, отриманих таким чином для благодійницької діяльності була більшою, ніж середня сума на один церковний причт у Чернігівській єпархії – 416 крб. – виділена Міністерством ісповідань на 1918 р. для додаткового утримання через дорожнечу [42, арк.87].

Пересічне населення, яке потерпало від стихійних лих, також не залишалося без уваги з боку православного парафіяльного духовенства. Важливим моментом у таких ситуаціях завжди є вчасно надана допомога. Наприклад, навесні 1917 р. жителів Подолу, що у м. Київ, і Олексіївського острова, який прилягав до нього, спіткала велика повінь. З метою надання посильної допомоги постраждалим від повені у Києво-Подільському благочинії із священиків і представників парафій було створено особливий комітет. З дозволу єпархіального начальства цей комітет провів збір коштів по церквах міста Києва. Всього було зібрано близько 2 360 крб. і роздано родинам постраждалих від повені [43, с.368-369]. Постраждалим від пожежі наприкінці 1918 р. жителям Подолу духовенство церков єпархії на початку 1919 р. організувало збір коштів для надання допомоги [15, арк.2-4].

Із переминою суспільно-політичної ситуації на теренах колишньої Російської імперії після жовтневих подій 1917 р. змінилося і становище православної церкви в державі. Будь-які прояви суспільно значущої діяльності церкви були зведені нанівець, не дивлячись на багатовіковий досвід соціального служіння.

Характерною рисою початкового періоду радянської історії було проголошення державою повної відповідальності за вирішення всіх соціальних проблем, що призвело до закриття церковних благодійних закладів і товариств допомоги інвалідам і їх родинам. Усі церковні благодійницькі заклади переходили у підпорядкування більшовицьких органів соціального забезпечення.

При комісаріатах соціального забезпечення організовувалися підвідділи піклування, які перебирали на себе утримання вже існуючих притулків. Так, у пресі повідомлялося, що Київський підвідділ піклування

фактично вже прийняв 12 притулків, у котрих знаходилося більше 800 дітей [44]. Проте існування гострих соціальних проблем, наприклад, масової дитячої безпритульності, наявність інфекційних хвороб і відсутність ліків, змушувало звертатися до організаційних форм прояву милосердя і благодійності.

Таким чином, діяльність православного духовенства України у 1917-1920 роках була спрямована на організацію благодійницьких акцій, які сприяли збереженню принципів християнської моралі та суспільної рівноваги. Організація благодійності православним духовенством у період 1917-1920 рр. здійснювалася за такими напрямками: збирання пожертвувань на військові потреби; турбота про сім'ї фронтників; допомога пораненим воїнам; заснування різного роду притулків для дітей солдат та сиріт загиблих; опіка біженців й інших категорій населення, хто цього потребував; надання допомоги військовополоненим, а також опікування богадільнями для бідних і хворих літніх людей.

Перспектива подальших досліджень передбачає вивчення інших аспектів діяльності православного духовенства у зазначений період.

Джерела та література

1. Гладкий С. О. Православне парафіяльне духовенство в суспільному житті України на початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / С. О. Гладкий. – Запоріжжя, 1997.
2. Бобко Т. Г. Православне духовенство в суспільному житті України 20–30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Т. Г. Бобко. – Запоріжжя, 2005.
3. Кравченко О. В. Благодійна діяльність Православної Церкви в Харківській єпархії (1799–1917) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. В. Кравченко. – Х., 2003.
4. Степаненко Г. В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Г. В. Степаненко. – К., 2002.
5. Черниговский церковно-общественный вестник. Издание братства св. Михаила, князя Черниговского. – 1917. – 14 апреля.
6. Черниговский церковно-общественный вестник. – 1917. – 4 червня.
7. Черниговский церковно-общественный вестник. – 1917. – 21 березня.
8. Выражена благодарность Епархиального начальства // Киевские епархиальные ведомости (дали - КЕВ). – 1917. - №20-21. – Часть официальная.
9. Черниговский церковно-общественный вестник. – 1917. – № 48.
10. От Совета Киевского епархиального Св. Владимирского братства // КЕВ. – 1917. - № 10. – Часть неофициальная.
11. Отчет Киевского епархиального Св. Владимирского Братства по сбору и изготовлению подарков для воинов к празднику Рождества Христова 1917 г. // КЕВ. – 1917. - № 17. – Часть неофициальная.
12. Отчет Киевского епархиального Св. Владимирского Братства по сбору и изготовлению подарков для воинов к празднику Рождества Христова 1917 г. // КЕВ. – 1917. - № 19. – Часть неофициальная.
13. Державний архів Харківської області (далі - ДАХО). – Ф.40. – Оп.101. – Спр.349. Отчет о состоянии Харьковской епархии за 1917 год.
14. ДАХО. – Ф.40. – Оп.101. – Спр.980. О сборе пожертвований в пользу Общества повсеместной помощи пострадавшим на войне солдатам и их семьям.
15. Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф.127. – Оп.876. – Спр.1217. О сборе пожертвований в церквах Киевской епархии в пользу инвалидов.
16. Черниговский вестник. Издание объединенного духовенства и мирян Черниговской епархии. – 1917. - №19. – 22 июля.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.196. Статистичні та грошові відомості по Херсонській єпархії за 1916 р.
18. Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО). – Ф.679. – Оп.3. – Спр.528. Ведомость о приходе, расходе и остатке денежных сумм за март 1918 года.
19. ЦДІАУК. – Ф.128. – Оп.3. – Спр.726. Список монахов, послушников и воспитателей приюта для детей убитых воинов.
20. Державний архів Сумської області. – Ф.820. – Оп.2. – Спр.2. Переписка с Киевским учебным округом, благотворительными организациями по вопросу о сборе средств в помощь погибших и раненых и их семьям.
21. Загребельна Н.І. Громадські гуманітарні організації в Україні у роки Першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.І.Загребельна. – К., 2004.
22. ЦДІАУК. – Ф.127. – Оп.874. – Спр.11. О ликвидации Киевской духовной консистории.
23. Журнал заседаний XXXI Киевского епархиального съезда // КЕВ. – 1917. - №2. – Часть неофициальная. – С.2.
24. ЦДІАУК. – Ф.127. – Оп.953. – Спр.174. Дело по жалобе монахини Киево-Межигорского монастыря Агапиты на настоятельницу Киево-Покровского монастыря за обиды.
25. ДАХО. – Ф.40. – Оп.101. – Спр.1014 а. В Святейший Правительствующий Синод Епископа Старобельского Феодора.
26. Матвеев М., священник. История Харьковской епархии (1850-1988): научный очерк. – Харьков, 1999.
27. Воззвание // КЕВ. – 1917. - № 42-43. – Часть неофициальная. – С.328-330.
28. От Киевской духовной консистории // КЕВ. – 1917. – № 44-45. – Часть официальная.
29. ДАХО. – Ф.40. – Оп.101. – Спр.2832. О пожертвовании и завещании в пользу церквей и монастырей епархии за 1918 год.
30. Отчет по церковному сбору на церковные нужды военнопленных // КЕВ. – 1917. – №40-41. – Часть неофициальная.
31. Надтока Г.М. Православная церква в Україні 1900-1917 років: соціально-релігійний аспект / Г.М.Надтока. – К., 1998.
32. Жванко Л.М. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914-1918 рр.) / Л.М.Жванко. – Харків, 2009.
33. Харків : зб. арх. док. і матеріалів. Серія «Старовинні міста Харківщини» / [гол. ред. : С. І. Посохов; упоряд. : Л. М. Момот, О. С. Гнездо, Л. П. Добреля, Т. В. Чернявська]. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внут. справ, 2004.
34. От Киевской духовной Консистории // КЕВ. – 1917. - № 28-29. – Часть официальная. – С.227.
35. От Волынской духовной Консистории // Православная Вольнь. – 1917. - №3. – Отдел официальный.
36. Православная Вольнь. Орган объединенного духовенства и мирян Волынской епархии. – 1917 р.
37. ЦДАВО. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.192. Статистичні та грошові відомості по Харківській єпархії за 1916, 1917 рр. про площу, кількість монастирів, церков, пікувань та бібліотек при них за 1916,1917 рр., про кількість народжень, шлюбів, розводів, смертей за 1916 р., про стан сум єпархіального пікування за 1917 р. Списки свячено-церковно-служителів за 1918 р.

38. ЦДАВО. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.195. Статистичні та грошові відомості по Чернігівській єпархії за 1916, 1917 рр.: про площу, кількість церков, монастирів, парафій, склад духовенства за 1917 р., про кількість народжень, шлюбів, смертей за 1916 р., про стан сум єпархіального попечительства за 1916 р.; про кухликовий та гаманцевий збір і прибутки з мастків єпархії за 1916 р.
39. ЦДАВО. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.196. Статистичні та грошові відомості по Херсонській єпархії за 1916 р.: про кількість монастирів, церков, бібліотек, товариств та підприємств при них, про склад духовенства, про кількість народжень, шлюбів, смертей, про рух сум по єпархіальних попечительствах за 1916 р.
40. ДАЧО. – Ф.679. – Оп.12. – Спр.372. Книга прихода денежных сумм и капиталов Алексеевской церкви за 1916-1918 гг. м.Мена Сосницкого уезда.
41. ДАЧО. – Ф.679. – Оп.12. – Спр.370. Клировые ведомости Алексеевской церкви м. Мена. 1910-1916 гг., 1918 г.
42. ЦДАВО. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.161. Кошторис Департаменту православної церкви на 1918 р. Звіт Чернігівського єпархіального попечительства про надходження, витрати та остачу сум за 1917 р.
43. Отчет об оказании помощи жителям г.Киева, пострадавшим от наводнения в 1917 г. // КЕВ. – 1917. - № 48-49-50. – Часть официальная.
44. Вісті Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів і виконавчого комітету київської ради робітничих депутатів. – 1919. – 16 квітня.

Потапова О. Б. Организация благотворительной деятельности православным духовенством Украины в 1917-1920 гг.

В статье рассматривается деятельность православного духовенства Украины в 1917-1920 гг. Сделана попытка выделить направления общественно-важного труда пастырей. Обосновывается идея, что православные священники сыграли заметную роль в сохранении принципов христианской морали и снятии социального напряжения благодаря организации и участию в благотворительности.

Ключевые слова: православное духовенство, благотворительность, опекунские советы, приюты, сироты, военнопленные, беженцы, богадельни.

Potapova O. B. Organization of charity activity of orthodox clergy of Ukraine in 1917-1920

The article discusses the activities of Orthodox clergy in 1917-1920. An attempt was made to assign the definite directions of social important work of pastors. Is the belief that Orthodox priests and clergymen have played a prominent role in preservation of the principles of Christian morality and social equilibrium through organizing and implementing charity activity.

Keywords: Orthodox clergy, charity boards, shelters, orphans, prisoners, refugees, bogadilni.

УДК 281.9

О. А. Альошина

ПОЗИЦІЯ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ ЩОДО ВНУТРІШНЬОГО УСТРОЮ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНІ У 20-х рр. ХХ ст.

У статті на основі архівних та опублікованих джерел показано становище та проблеми функціонування Православної церкви на Волині. Розкрито позицію українських громадських діячів щодо проблем церковного життя. Проаналізовано проект внутрішнього устрою та управління Православної церкви, розроблений представниками громадськості.

Ключові слова: Православна церква, асиміляція, громадськість.

Провідниками руху за українізацію православ'я, що розгорнувся на Волині у 20-х рр. ХХ ст., були громадські діячі та представники різних політичних організацій. Вони усвідомлювали вагоме значення Православної церкви у національно-політичних процесах України, а тому розгорнули боротьбу за її незалежнення від Російської православної церкви та врегулювання внутрішнього статусу. Громадські діячі вважали, що здобуття церквою автокефалії сприятиме реорганізації внутрішніх засад діяльності церкви. Актуальність дослідження зумовлена функціонуванням релігії в Україні на сучасному етапі і активною участю громадських організацій та діячів у церковному житті.

Історія Православної церкви на Волині та політика польського уряду щодо її статусу значною мірою висвітлені у вітчизняній історико-релігієзнавчій науці. В історіографічних працях І.Власовського [1], В. Борщевича [2], Б.Савчука [3], Н. Стоколос [4] відображено особливості розвитку українського церковного відродження на Волині у 20-30-х роках ХХ ст., зміст політики польської влади щодо Православної церкви, розкрито питання автокефального статусу та українізації церкви.

На сьогодні частково опубліковані наукові статті, присвячені церковно-релігійному життю Волині, проте і ці публікації свідчать про те, що відсутні праці, які б комплексно висвітлювали зазначену тему.

Саме тому завданнями наукової розвідки стало проаналізувати проблеми функціонування Православної церкви, а також розкрити позицію української громадськості щодо влаштування її устрою.

На початку 1920-х р. у Польській державі проживало близько 4 млн. православних, з них 2,7 млн. українців (70%), решту становили білоруси (28%) та незначний відсоток – росіяни (1,5%) [5, с. 40]. Внутрішній стан Православної церкви повністю залежав від державної політики Польщі. Польська адміністрація намагалася впровадити релігійну і національну асиміляцію, а тому прихильно ставилася до